

ROZLIČNÉ KONTEXTY IDEY ĽUDSKEJ DÔSTOJNOSTI

GÖRAN COLLSTE: *Is Human Life Special? Religious and Philosophical Perspectives on the Principle of Human Dignity* (Je ľudský život výnimočný? Náboženské a filozofické pohľady na princíp ľudskej dôstojnosti). Bern - Berlin, Peter Lang 2002, 234 s.

Problematika ľudskej dôstojnosti má veľmi dôležitú úlohu v mojej koncepcii etiky sociálnych dôsledkov a patrí spolu s humánnosťou a morálnymi právami k jej jadru. Preto som bol mimoriadne zvedavý na knihu Görana Collsta, profesora aplikovanej etiky na univerzite vo švédskom Linköpingu, špeciálne venovanú otázkam ľudskej dôstojnosti. Význam tejto práce spočíva okrem iného v tom, že sa zaoberá problémami ľudskej dôstojnosti v kontexte otázok, ktoré sú aktuálne takisto pre slovenskú súčasnosť. Autor sa napríklad dotýka problému, či má každá ľudská bytosť dôstojnosť, a teda či už aj ľudský plod má túto dôstojnosť, alebo ľudská dôstojnosť prináleží len osobám. Ďalej uvažuje o rozdieloch medzi zvieratami a ľudskými bytosťami, ktoré sú postihnuté závažnými mentálnymi alebo vývojovými poruchami. Tento problém zásadným spôsobom nastoľujú predstavitelia etiky zvierat (animals ethics), ktorí namietajú, že ak vedomie, racionalita a slobodná vôľa sú kritériami na pripísanie dôstojnosti ľudským bytostiam, potom mnohé zvieratá sú na tom podstatne lepšie než ľudské bytosti so závažnými mentálnymi a vývojovými defektmi.

Podľa Görana Collsta ľudská dôstojnosť, resp. posvätnosť života "... vyjadruje názor, že každá ľudská bytosť je hodnotná jedinečným spôsobom a teda rešpekt voči nej nezávisí od žiadnych osobných vlastností ani kvalít a táto hodnota je rovnaká pre všetky ľudské bytosti" (s. 15). Podľa neho princíp ľudskej dôstojnosti môže fungovať jednak ako ideál, ale tiež ako určitá forma nátlaku na realizáciu istých konaní, ktoré treba uskutočniť. Zastáva názor, že tento princíp sa vzťahuje len na ľudské bytosti.

To sú základné témy, ktoré Göran Collste skúma v kontexte rozličných názorov prezentovaných v práci. Z metodologického hľadiska však nepovažujem autorov prístup k napísaniu tejto práce za najvhodnejší, pretože pomerne veľkú časť knihy (asi dve tretiny textu) venoval prezentácii názorov na podstatu ľudskej dôstojnosti jednak v dejinách filozofického a náboženského myslenia, hlavne v kresťanstve, a potom ešte prezentácii názorov rozličných autorov 20. storočia, ktorí sa nejakým spôsobom zaoberali týmto problémom. Tak popri skúmaní názorov Aurélie Augustína, Tomáša Akvinského a názorov kresťanských autorov 20. storočia Karla Bartha, Paula Ramseyho či J. Mahoneya a ďalších katolíckych zdrojov, predstavuje názory utilitaristov (Fletcher, Glover, P. Singer, H. Kuhseová) a deontológov 20. storočia (Gewirth, R. Dworkin, Donagan) či predstaviteľov etiky zvierat (P. Singer, J. Rachels, T. Regan). V konečnom dôsledku to znamená, že len vo zvyšnej časti formuluje svoje stanoviská, ktoré mu vyplynuli zo skúmania názorov spomínaných autorov, resp. koncepcií a testuje ich v kontexte mnohých aktuálnych, predovšetkým medicínskych problémov týkajúcich sa poskytnutia zdravotnej starostlivosti a priorit pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti.

To bol stručný prehľad obsahu spomínanej knihy a teraz sa venujme podrobnejšie niektorým zaujímavým otázkam a inšpiráciám, ktoré nastolil Göran Collste vo svojej

práci. Jeho dominantnou pozíciou je to, že idea ľudskej dôstojnosti je identická s náboženskou ideou posvätnosti života (sanctity of life), čo dokladá aj prostredníctvom rozsiahlej prezentácie kresťanských zdrojov a krátkeho exkurzu do islamu. Nepriamo naznačuje, že v kresťanstve je zdroj idey ľudskej dôstojnosti. Lenže skutočne až kresťanstvo položilo základy ľudskej dôstojnosti? Veď už Konfucius a potom aj antika sa zaoberali ľudskou dôstojnosťou ešte pred kresťanstvom. Protagoras formuloval zásadnú tézu, že človek je mierou všetkých vecí. Môžeme z rozličných dôvodov nesúhlasiť s chápaním človeka a jeho miesta vo svete v rámci antického filozofického myslenia, ale v žiadnom prípade nemožno mlčaním prejsť taký významný prínos, aký znamenalo antické filozofické a etické myslenie pre etablovanie sa idey ľudskej dôstojnosti. V konečnom dôsledku tento dosah antiky platil aj vo vzťahu k stredoveku, pretože Tomáš Akvinský priamo nadväzoval na zásadné Aristotelove myšlienky.

Podstatné pre pochopenie Collstových názorov je akceptovanie jeho stanoviska, podľa ktorého každá ľudská bytosť má vnútornú hodnotu nezávislú od akýchkoľvek vonkajších okolností, resp. vlastností alebo schopností ľudskej bytosti. Aj mentálne postihnutí ľudia majú teda rovnakú vnútornú hodnotu a ľudskú dôstojnosť ako všetci ostatní bez ohľadu na to, že ich schopnosti racionality, uvedomenia a slobodnej vôle sú v rozličnej miere limitované. Pripúšťa, že z iných hľadísk, napríklad ekonomických, sociálnych atď., životy niektorých jednotlivcov (umelcov, vedcov a podobne) môžu mať väčší prínos pre spoločnosť, ale z hľadiska ľudskej dôstojnosti sú životy všetkých ľudských bytostí rovnako hodnotné. Ak konfrontujem Collstov názor na ľudskú dôstojnosť so svojimi názormi publikovanými v práci *Človek a morálka* (1997), tak čiastočne akceptujem jeho stanovisko o rovnocennosti všetkých ľudských bytostí, ale považujem ho len za východiskový stav, do ktorého sa rodíme, ktorý je nám metafyzicky a ontologicky daný. Myslím si však, že nie je celkom opodstatnené, ak aj neskôr, t. j. mravným subjektom (dospelým, mentálne zdravým jedíncom) pripisujeme rovnakú mieru ľudskej dôstojnosti bez ohľadu na ich správanie a konanie. Je to ako s biblickými talentami, ktoré jeden zakopal, druhý premrhal a tretí ich rozmnožil. Nemyslím si, že je správne posudzovať všetkých troch rovnako, nezávisle od toho, čo urobili so svojimi talentami.

Považujem za nesprávne tvrdiť, že všetky mravné subjekty majú rovnakú ľudskú dôstojnosť, teda napríklad obeť ponižovania, týrania a mučenia má rovnakú ľudskú dôstojnosť ako jej tyran, mučiteľ a morálna beštia, ktorá sa takého činu dopúšťa. Potom musíme pripustiť aj takú absurdnosť, že napríklad doktor Mengele, ktorý robil v koncentračných táboroch neľudské pokusy na väzňoch, má, resp. mal rovnakú ľudskú dôstojnosť ako jeho obeť. Ak to akceptujeme, potom je to zneváženie tých ponižovaných, týraných a mučených väzňov v koncentračných táboroch. Mengele mal vo vzťahu k ľudskej dôstojnosti rovnakú východiskovú pozíciu ako všetci ostatní, ale svojím konaním jednoznačne poprel fakt rovnocennosti ostatných ľudských bytostí a degradoval ich na bezduché objekty svojich neľudských pokusov. V takom prípade a v mnohých iných podobných prípadoch nemožno akceptovať tvrdenie o rovnakej ľudskej dôstojnosti.

Chápem Collstove dôvody pre takéto tvrdenie, keďže vychádza z kresťanskej etiky, v ktorej hodnota človeka spočíva v tom, že ľudský život je vždy darom od Boha. Lenže

tým absolutizujeme samotný fakt žitia bez ohľadu na jeho obsah, resp. hodnoty, ktoré mravný subjekt realizuje vo svojom živote, a dôsledky, ktoré vyplývajú zo samotného žitia a konania tohto mravného subjektu vo vzťahu k ostatným ľudským bytostiam a spoločnosti. Narodením sa to všetko ešte len začína, každý jeden mentálne zdravý novorodenec dostáva ako keby už spomínané biblické talenty ako určitý potenciál a v mnohom to závisí od neho, čo s tými talentami urobí. Či ich nechá hniť, či ich premrhá alebo rozmnoží v prospech svoj, svojich blízkych, ale možno aj v prospech užšieho či širšieho spoločenstva ľudí. Pod talentami nemám na mysli akékoľvek hmotné statky, ale skôr naše správanie a konanie, ktorými vyjadrujeme svoj vzťah k sebe, k ľuďom okolo nás, ale aj k ostatnému svetu. Od toho, ako sa správame a konáme, aké dôsledky vyplývajú z nášho správania a konania, takú máme aj mieru ľudskej dôstojnosti a rešpektu zo strany iných. Som presvedčený o tom, že je len a len na prospech úsilia o zlepšenie úrovne morálky spoločnosti, ale aj mravnosti jednotlivca, ak dáme do súvislosti, ba až závislosti naše konanie a správanie (ako mravných subjektov) s ľudskou dôstojnosťou a rešpektom voči svojej osobe.

Ani Collste, ale ani ďalší uvádzaní kresťanskí autori 20. storočia, ktorí sa v súvislosti s ľudskou dôstojnosťou odvolávajú na vnútornú hodnotu ľudského života ako základ posvätnosti ľudského života, nedávajú však jasnú odpoveď na to, v čom spočíva vnútorná hodnota ľudského života. Len v samotnom žití, bez ohľadu na to, aké je to bytie, resp. žitie? Samotné bytie, resp. život je len základnou hodnotou, predpokladom na uskutočňovanie mnohých iných hodnôt, je to viac-menej ešte len potenciál, ktorý by mal byť naplnený. V závere knihy Collste opatrne pripúšťa, že za určitých okolností nemusí v plnej miere platiť, že život je hodnota, ktorú treba za každú cenu chrániť, pretože sa vyskytujú situácie, keď úsilie o predlžovanie života za každú cenu by bolo nesprávne.

Autor knihy čiastočne polemizuje s Paulom Ramseyom, ktorý tvrdí, že život je dar od Boha, čo ho robí hodnotným. V takom prípade ľudské bytosti sú sluhami, a nie vlastními svojich životov. Collste poukazuje na to, že ak raz človek prijme dar, potom má naň aj dispozičné právo. Jeho odpoveď je však taká, že život nie je dar, ale len pôžička, vtedy človek nie je vlastníkom tejto veci a musí byť len jej sluhom či užívateľom, pretože niekto iný ju vlastní (s. 87).

Už predtým som spomínal, že autor vo svojej práci značnú pozornosť venoval aj prezentácii názorov niektorých utilitaristov 20. storočia k tejto téme. No v tejto prezentácii sa dopustil niekoľkých faktických nepresností. Jednak nesprávne tvrdí, že J. S. Mill zastával názor, podľa ktorého každého treba počítať za jedného, nikdy viac ako za jedného (s. 109). V skutočnosti autorom tohto výroku je Jeremy Bentham. Podobne nepresne uvádza názov najvýznamnejšej Benthamovej práce *Introduction to the Principles of Legislation and Morality* a nesprávne uvádza aj rok jej vydania, 1781 namiesto roku 1789.

V protiklade k utilitarizmu Collste zdôrazňuje tézu, že podľa princípu ľudskej dôstojnosti každá ľudská bytosť je objektom morálneho záujmu. Potom existujú veci, ktoré ľudské bytosti nesmú vykonať bez ohľadu na možné pozitívne dôsledky. Podľa neho utilitaristická pozícia má však ďalekosiahle dôsledky pre aplikovanú etiku. Ak princíp ľudskej dôstojnosti nebude hrať žiadnu úlohu (ako to tvrdí vo vzťahu

k utilitarizmu), potom rozhodnutia budú sa prijímať na základe utilitaristickej kalkulácie množstva príjemného alebo preferencií medzi jednotlivými alternatívami a mohlo by to viesť k veľmi problematickým záverom a konaniam z nich vyplývajúcim. Morálna diskusia o zložitých prípadoch v medicínskej etike, ako sú napríklad interrupcie, eutanázia, genetické inžinierstvo atď. zmení tým podľa jeho názoru svoj charakter (s. 130).

Prikladom toho môže byť aj jeho uvažovanie o osude mentálne postihnutého, asi mesačného dieťaťa Lindy, ktorú našli opustenú na schodoch nemocnice a majú rozhodnúť, čo s ňou ďalej. Či sa majú o ňu starať, liečiť ju, napriek tomu, že v dôsledku svojho ochorenia trpí a kvalita jej života je nízka, alebo ju majú nechať zomrieť. Utilitaristický model uvažovania reprezentuje manažér nemocnice a kresťanský, resp. neutilitaristický alebo deontologický model reprezentuje ošetrovateľka, ktorá sa stará v nemocnici o Lindu. Manažér uvažuje o tom, či má zmysel a význam život plný utrpenia, zatiaľ čo ošetrovateľka uvažuje o radošti, ktorú Linda spôsobuje už svojím úsmevom (s. 176 - 177). Collste nerobí jednoznačný záver, ale skôr len naznačuje závery, ktoré môžu vyplynúť pri týchto modeloch uvažovania. Na rozdiel od prezentovaného utilitaristického, resp. neutilitaristického modelu uvažovania si nemyslím, že princíp ľudskej dôstojnosti je buď absolútnym princípom, alebo na druhej strane princípom, ktorý nemá žiadne miesto v konzekvencialisticky orientovaných etických teóriách (kam, samozrejme, patrí aj utilitarizmus). Som presvedčený, že v etike a morálke nemožno absolutizovať žiadny princíp, ani princíp ľudskej dôstojnosti. Zastávam názor, že tento princíp má svoj význam aj v konzekvencializme, ale v kontexte s ďalšími princípmi. Akceptácia princípu ľudskej dôstojnosti v rámci etiky sociálnych dôsledkov dáva možnosť vyhnúť sa obvineniam, že v konzekvencializme je všetko dovolené.

Nepochybne súhlasím s autorom, že spôsob, ktorým dnes aplikujeme princíp ľudskej dôstojnosti, závisí od našej interpretácie prítomnosti a ako formulujeme obsah idey ľudskej dôstojnosti. Ďalej tvrdí, že význam, ktorý má pojem ľudskej dôstojnosti a jemu podobné pojmy v súčasnosti, ako napr. posvätnosť ľudského života, vnútorná hodnota ľudských bytostí, neporušiteľnosť ľudského života atď., sa pravdepodobne mnohými spôsobmi líšia od ich interpretácií v minulosti (s. 163). Takisto akceptujem, že idea ľudskej dôstojnosti má aj svoj náboženský (tu najmä kresťanský) kontext, a považujem to za veľmi prospešné, že aj takýmto spôsobom možno prispieť k ochrane hodnoty ľudského života, ktorý považujem za najvyššiu, nie však absolútnu morálnu hodnotu. No nemyslím si, že máme ostať len v rámci náboženského či kresťanského kontextu a považovať ho za jediný, respektíve dominantný. Treba sa pokúsiť o kritické vyrovnanie sa s týmto kontextom a formulovať ideu a princíp ľudskej dôstojnosti na čisto filozofických základoch. Cieľom tohto snaženia nemá byť boj o dominanciu pri ochrane ľudskej dôstojnosti, ale naopak vytvorenie alternatívy, ktorá by napomohla uspokojiť potreby vysvetlenia a zdôvodnenia idey ľudskej dôstojnosti aj z filozofických pozícií (odlišných od tradičných deontologických pozícií založených na Kantových ideách) pre tých, ktorí sa nestotožňujú s náboženskou, resp. kresťanskou argumentáciou. V konečnom dôsledku to znamená obojstranný príspevok k hodnote ľudského života, resp. človeka.

Collste pripúšťa, že zástancovia etiky zvierat majú čiastočne pravdu, ak upozorňujú, že niektoré ľudské bytosti nemajú špecifické vlastnosti ľudských bytostí (ako

napríklad racionalitu, vedomie a slobodnú vôľu), lenže nesúhlasí s tým, že teda nemajú zdieľať ľudskú dôstojnosť. Podľa neho tento problém prestane existovať, ak budeme uvažovať o týchto vlastnostiach v súvislosti s celým druhom, a nie jednotlivcami. Ak niektorá ľudská bytosť nemá vyvinuté určité vlastnosti, ešte to neznamená, že ostatné ľudské bytosti tieto vlastnosti nemajú. Táto dispozícia tu je, na rozdiel od zvierat, hoci nie je vyvinutá v patričnej miere. Tieto vlastnosti sú charakteristické pre ľudský rod, zatiaľ čo nie sú charakteristické pre zvieratá (s. 169). Zdá sa mi, že je to zjednodušenie celého problému, ak autor pripíše určité vlastnosti, resp. kvality celému ľudskému druhu a na základe toho potom aj ľudskú dôstojnosť pripíše všetkým bez ohľadu na skutočnosť, ktorá môže byť hodne vzdialená stavu a vlastnostiam, na základe ktorých ľudská dôstojnosť bola ľudskému druhu pripísaná. Skôr je problémom, či skutočne možno akceptovať racionalitu, vedomie a slobodnú vôľu ako kritériá ľudskej dôstojnosti. Ak nie, potom vzniká otázka: Čo je kritériom ľudskej dôstojnosti? Hľadáme ľudskú dôstojnosť v tom, čo je, a nie v tom, čo by malo byť.

Collste tvrdí, že princíp ľudskej dôstojnosti má dve rozličné formy morálnych implikácií pri jeho aplikácii na praktické rozhodovanie. Na jednej strane implikuje, že mravný subjekt má určité pozitívne morálne práva, napr. práva na slobodu, sebaurčenie, vzdelanie atď. Má ich ako autonómna bytosť disponujúca schopnosťou racionality. Nazýva to "agent-related" pojem ľudskej dôstojnosti. Na druhej strane však princíp ľudskej dôstojnosti podľa neho funguje tiež ako ochrana pre slabých jednotlivcov. Implikuje to morálnu rovnocennosť, čo znamená zákaz akéhokoľvek degradujúceho konania voči ľudským bytostiam. Individuum nemôže byť predmetom mučenia alebo medicínskych experimentov bez jeho informovaného súhlasu. Zraniteľnosť, schopnosť trpieť a skúsenosť bolesti sú vlastnosti, ktoré sú podľa neho oveľa podstatnejšie než racionalita. Tvrdí, že ak aplikujeme princíp ľudskej dôstojnosti týmto spôsobom, potom môžeme hovoriť o "patient-related" pojme ľudskej dôstojnosti. Rozdiel medzi obidvoma významami princípu ľudskej dôstojnosti podľa neho ukazuje, aké rozdielne ľudské kvality sú za nimi. Pre prvý význam je ľudská racionalita prirodzená a nevyhnutná vlastnosť. Non-rationálna bytosť nemá pozitívne ľudské práva. Avšak pre druhý význam je podľa Collsta zraniteľnosť a schopnosť utrpenia podstatnými vlastnosťami (s. 171). Toto vymedzenie je podľa môjho názoru veľmi dôležitým faktorom týkajúcim sa okruhu adeptov, na ktorých možno vzťahovať princíp ľudskej dôstojnosti a ktorý význam princípu ľudskej dôstojnosti je primárny. Nemám v úmysle úplne negovať druhý rozmer vnímania princípu ľudskej dôstojnosti, ale zastávam názor, že prvý je dominantný a lepšie vyjadruje to, o čo by malo v rámci princípu ľudskej dôstojnosti ísť, aj keď si tiež uvedomujem, že to nie je celkom dostatočné. Chýba mi však pri Collstovom vymedzení princípu ľudskej dôstojnosti aspekt vzťahujúci sa na správanie a konanie ľudských bytostí. Lenže ten je celkom mimo jeho pozornosti a mimo jeho uvažovania, pretože jeho východisková pozícia priam programovo odmieta brať do úvahy aspekt týkajúci sa diferenciácie medzi ľudskými bytosťami na základe ich správania a konania.

Na druhej strane treba priznať, že Collste si tiež uvedomuje určité riziká, ktoré v sebe obsahuje takéto vymedzenie ľudskej dôstojnosti. Pripomína to v súvislosti s interpretáciou, ktorá je založená na neporušiteľnosti princípu ľudskej dôstojnosti. Podľa nej to znamená, že v rámci zdravotnej starostlivosti nikdy nesmieme nechať

ľudskú bytosť zomrieť. Lenže on sám tu upozorňuje, že s modernou medicínskou technológiou možno dlho udržiavať pri živote pacienta so smrteľnou chorobou, čo môže znamenať predlžovanie jeho utrpenia, keďže za normálnych okolností by zomrel (s. 200 - 201). Skutočne, ani princíp ľudskej dôstojnosti nemožno považovať za absolútne a nemožno jeho aplikáciu doviest' až do absurdných dôsledkov, ktoré by mohli znamenať iný vážny morálny problém!

V závere svojej knihy Collste konštatuje, že celé doterajšie skúmanie ho doviedlo k formulovaniu dvoch etických princípov v rámci princípu ľudskej dôstojnosti: princípu rešpektu ku každej ľudskej bytosti a princípu rovnosti. Príklady v knihe podľa neho ukázali, že tieto princípy sú relevantné pre rozličné druhy etických rozhodnutí (s. 202 - 203).

Aj keď Collste sa zaoberal ľudskou dôstojnosťou v rozličných kontextoch, skúmal rozličné teórie zaoberajúce sa ľudskou dôstojnosťou, myslím si, že neposkytol dostatočnú odpoveď na to, v čom spočíva ľudská dôstojnosť a na základe čoho možno ľudským bytostiam pripísať túto dôstojnosť. Je to oveľa ťažší problém, ako sa na prvý pohľad zdá. Mnohí sa domnievajú, že to už vyriešil Kant alebo ešte dávno predtým kresťanstvo. Je to však len zdanie, pretože v súvislosti s ľudskou dôstojnosťou je asi viac otázok než uspokojivých odpovedí.

Vasil Gluchman

prof. PhDr. Vasil Gluchman, CSc.

Katedra filozofie FF PU Prešov

17. novembra 1

080 78 Prešov

SR

email: gluchman@unipo.sk